

תהודה

כתב עת למורשת יהודי תימן

גיליון 33

תשע"ח

עורך:

אדם בן־נון

הוצאת האגודה לטיפוח חברה ותרבות, תיעוד ומחקר
מייסודו של עובדיה בן־שלום

תוכן העניינים

5	דבר העורך
7	דבר יושב ראש האגודה
גולת תימן	
9	ירון סרי וזהר עמר גידולי תימן על פי אלואסעי
22	אלעזר חבשוש תעודות חדשות מבית הדין בצנעא ושליחיו
39	עמרם עוזירי יהדות תימן – עדה שלמה של בני תורה
68	גלעד צדוק קהילת חביל אלגלב שבדרום-מזרח תימן
91	יהודה עמיר מפרקי הילדות בגלות תימן
98	שי שבח זיכרונות ר' יחיאל שבח
129	אהרן גימאני מאורעות אחרונים בגולת היהודים בעיר הבירה צנעא
עולי תימן בארץ ישראל	
156	אדם בךנן שלושה רעיונות יצירתיים במשנתו של הרב אברהם ערוסי
ספרות	
182	יוסף יובל טובי משלי יחיאל צברי

שירה

אורי מלמד

- שיר ופשרו – יאִבֹן אֶתְרֹן וְצִיח
שיר שבח של ר' שלם אלשבזי לכבוד האימאם 190

תום פוגל

- שירת הדיואן בשרעב ומשורריה 201

אמנון לוילביא

- תינוקות וילדים מארץ תימן 227

יהודה בן־יחיאל

- רבנו שלום שבזי 229

עזרא בן יצהר

- אל תסתכל בזקנקן 231

אברהם צובירי

- ש"ץ במבחן משרד הרישוי 233

אסתר קאפח

- חנוכייה מקורית 237

אדם בן־נון

שלושה רעיונות יצירתיים

במשנתו של הרב אברהם ערוסי

א. ביוגרפיה קצרה¹

רבי אברהם בן משה ערוסי או בשמו הספרותי "אמינון"² נולד בכוכבאן בשנת תרל"ח (1878) ושנות ילדותו עברו עליו בעיר מחוית. בשנת תרפ"ג (1923) עלה לארץ עם בתו היחידה.

לרב ערוסי הייתה עין בוחנת והוא הרבה להוכיח את הבריות על ההתרשלות בשמירת התורה והמצוות, במוסר ובדרך ארץ. הוא היה מבקר חברתי בכל מקום שאליו הזדמן, אך תוכחותיו לא מצאו אוזן קשבת ולא מצאו חן בעיני רבים ובכך עורר עליו את קנאת הבריות. הוא לא נרתע ולא נסוג אף שנאלץ לנדוד ממקום למקום. כל ימיו של רבי אברהם ערוסי עברו עליו בעוני ובמחסור. הרב ערוסי נפטר בי"ז באדר א' ה'תרצ"ה (1935).³

¹ הפרטים הביוגרפיים עליו הם פרטים ידועים שנדלו בקצרה מתוך הרב רענן, ר"א ערוסי; רצהבי, תורתן, עמ' פט; הנ"ל, הפולקלוריסטן; הרב קורח, אור לישירים, עמ' יב-יג; גברא, אנציקלופדיה, א, עמ' 474-475; הרב יצחק הלוי א', איש ימיני, ד, עמ' לז-לח; גיאת, חוויית המפגש, עמ' 149-151; הנ"ל, המפגש, עמ' 38-40; הנ"ל, פרקי בנים; ועוד. למעשה יש עוד פרטים רבים על בני משפחתו, על חייו, על תלאותיו, על מאבקיו ועל גלגוליו בארץ ישראל ובתימן הפזורים בין בתרי חיבוריו וטרם פורסמו. כשאלים את ריכוז החומר אציג בע"ה מאמר ביוגרפי מלא ועדכני יותר. כך ציין את שמו עשרות פעמים בספרו "תועפות ראם" השלם (עדיין בכתב יד) ברשות ר' שגיב מחפוד.

² הרב רענן (ר"א ערוסי) ציין שלא ידועה שנת פטירתו והביא את דעת הרב קאפח שציין את שנת פטירתו בתש"ז (ראה במכתב הרב קאפח המובא לקמן), ואת דעת רצהבי (במצור ובמצוק, עמ' 71) שציין את שנת תרצ"ד. יש להוסיף שבעוד מקומות מצוינת שנת פטירתו בתרצ"ד (רצהבי, הפולקלוריסטן, עמ' 127; הנ"ל, גלות מוזע, עמ' שנא; הנ"ל, תורתן, עמ' פט; נחום, מיצירות, עמ' קיח; הנ"ל, צהר, עמ' רפח). גברא הזכיר את רבי אברהם ערוסי כמה פעמים באנציקלופדיה לחכמי תימן שערך. במקום אחד ציין גברא שרבי אברהם ערוסי נפטר בשנת תרצ"ד

הרב ערוסי נודע כתלמיד חכם, משורר, חרזן ומושך בעט סופרים. חיבוריו עוסקים בחידושי תורה, ענייני הלכה, דקדוקי קריאה, מוסר, שירים, בקשות ועוד. מלבד זאת כתב אגדות, מאורעות ומעשיות ששמע מפי חכמי היהודים במקומות שביקר. כתיבתו חדה ושונוה ולעיתים מחורזת והיא מתובלת בפסוקים, בשברי פסוקים ובדברי חז"ל. רצהבי טבע את המונח "הפולקלוריסטן של תימן" ונראה שיש לומר גם "הסאטיריקן של תימן" ו"המוכיח בשער".

הרב יהודה רענן כתב שיהודה לוי נחום הכיר את רבי אברהם ערוסי וסיפר לו כך:⁴

זכור לי ר' אברהם ערוסי ז"ל, יהודי תימני, תלמיד חכם מובהק שהיה מבלה רוב ימיו בספריות, כגון ספריית הרמב"ם,⁵ מושב זקנים⁶ בתל אביב. לא פעם נלויתי אליו למקומות אלה, עד שפעם הראה לי ספר עב כרס כתב ידו שחיברו, ואשר תכנו היסטוריה חשובה מאד, ויתכן שזהו הספר קורא הדורות. היה נוהג לספר לי שחיבר פירושים,

(אנציקלופדיה, א, ערך 'ערוסי, אברהם בן משה', עמ' 475), במקום אחר כתב שהוא נפטר בשנת ת"ש (אנציקלופדיה, א, ערך 'חג'בי, אברהם', עמ' 137) ובמקום נוסף כתב בזהירות כי הוא נפטר לפני שנת ת"ש (אנציקלופדיה, א, ערך 'צבארה, יחיא בן סעיד', עמ' 514). גם הרב פנחס קורח כתב שהוא נפטר בסביבות שנת ת"ש (הרב קורח פ', אור לישירים, עמ' יג). התאריך שצינתי למעלה (י"ז באדר א' ה'תרצ"ה) הוא התאריך המדויק שנכתב על גבי מצבתו בפתחתקוה, וכן אמרו לי ד"ר אורי מלמד ומר מנחם צובארה שאף צילם את המצבה (לבקשת ד"ר אורי מלמד), וכן כתב הרב אבירן יצחק הלוי (איש ימיני, ב, עמ' סא, הערה 1) כפי ששמע מהרב אברהם אריה. תאריך זה נכתב אל נכון על ידי הרב שלמה אכלופי, שערי שלמה, עמ' 12; הנ"ל, שם, עמ' תקעד, מס' 94; הרב יצחק הלוי א', איש ימיני, ד, עמ' לז; גיאת, פרקי בנים (על פי ד"ר אורי מלמד).

הרב רענן, ר"א ערוסי.

הספרייה נוסדה בפסח של שנת תרצ"ה (1935) ושכנה ברחוב קלישר 50 בתל-אביב. לאחר שלוש שנים עברה הספרייה ממקום למקום, וכיום היא שוכנת בבית אריאלה בשדרות שאול המלך בתל-אביב.

הכוונה לבית כנסת שהיה שייך לעמותת "מושב זקנים" והיה ממוקם ברחוב אלנבי 89 בתל-אביב. יש להעיר שחלק מספריית בית הכנסת נתרם בניסן תשכ"ז ל"אוצר הספרים שע"י ישיבת הנגב נתיבות (עזתה)". כאן המקום להודות ליואל אושרי שמסר לי צילום של חותמת שבה מצוין פרט זה.

שירים וכיצא. ולא פעם הביע את רצונו להוציא אותם לאור הדפוס. האיש היה צנוע מאד, ומלא תורה וחכמה.

אומנם ספק גדול אם אכן החכם שראה יהודה לוי נחום בספריות תל־אביב הוא רבי אברהם ערוסי. ראשית, לא ייתכן שהרב ערוסי בילה בספריית הרמב"ם, מהסיבה הפשוטה שספריית הרמב"ם הוקמה בפסח תרצ"ה, כלומר רק כחודשיים לאחר פטירתו של הרב ערוסי.⁷ שנית, אם אכן הכיר נחום את רבי אברהם ערוסי היכרות אישית, לא ברור מדוע הוא לא ציין פרט חשוב זה באחת הביוגרפיות שהוא כתב עליו.⁸

לאחרונה התברר לי שדברי נחום שצוטטו לעיל נערכו מתוך מכתב שכתב לרב רענן בתאריך ט"ו באלול ה'תשכ"ז (20.09.1967). עיקרי הדברים שהובאו לעיל על ידי הרב רענן אכן נכתבו במכתב, אך יש שם שינוי ותוספת משמעותיים בתחילת הדברים ובסופם. להלן דברי נחום כפי שיצאו מתחת ידו בהשמטת הקטע הזה שכתב הועתק לעיל:

ועתה נזכרתי ביהודי תימני תלמיד חכם מובהק שהיה מבלה רוב ימיו בספריות [...]. ועוד היה מספר לי שחיבר פירושים, שירים וכו', ולא פעם הביע את רצונו להוציא אותם לאור הדפוס. האיש היה צנוע מאד, ונדמה לי שהיה גר בשכונת התקוה. אינני יודע עתה אם בזמנו רשמתי לי את שמו וכתבתו. בכל זאת אי"ה אני אתפנה לחפש אם רשמתי משהו אודותיו. הכלל העולה, רב[י] אברהם ערוסי היה נוהג לרשום שמו על כל שיר וחיבור שכתב בראשי החרוזים, ואילו האיש

7 כאן המקום להודות ליואל אושרי שהסב את תשומת ליבי לפרט זה.

8 זאת ועוד. יש לזכור כי נחום נולד בסביבות שנת תרע"ה (1915) ועלה ארצה כנער בן 14 בראשית שנת תרצ"ז (1929). בארבע השנים הראשונות (תרצ"ז-תרצ"ג) חי נחום בירושלים ורק לאחר מכן עבר לגור בתל־אביב (ראה נחום, מיצירות, עמ' רעב-רעד; הנ"ל, מכמנים, עמ' רנג-רנד). כאמור לעיל רבי אברהם ערוסי נפטר באדר תרצ"ה. קשה לומר שבתקופה הקצרה מאז שהנער יהודה לוי נחום עבר לתל־אביב ועד פטירתו של רבי אברהם ערוסי הוא אכן הכיר את רבי אברהם ערוסי, עד שכתב עליו "שהיה מבלה רוב ימיו בספריות [...] בתל אביב", ואף התלווה אליו לא פעם לשם.

הנעלם ההוא היה ההיפך ממנו, ומלא תורה וחכמה. בכל זאת יש לחקור ולפעול (בנידון) [בנדון] דידן, ואדוני חכם.

מעיון בדבריו המלאים של נחום ברור שהזיהוי היה בגדר השערה. מאחר שנחום עצמו לא היה משוכנע בזה מובן מדוע הוא לא העלה פרט זה לספריו.

ב. חיבוריו

מטבע הדברים חלק מחיבוריו של רבי אברהם ערוסי עוסקים בנושאים הלכתיים ותורניים. אולם לאחר שעלה הרב ערוסי לארץ ישראל הרבה לכתוב גם בנושאים אחרים. ד"ר פלטיאל גיאת שעסק ביצירותיו הספרותיות של הרב ערוסי בארץ ישראל כתב כך:⁹

רוב יצירתו היא יצירת מחאה כנגד מנהגי אנשי ארץ ישראל והשפעתם על עולי תימן. ביקורתו עוסקת במגוון נושאים, כגון השינוי במעמד האישה והתערערות מעמד הגבר במשפחה, היפוך סדרי העולם, עזיבת הדת [...], מנהגי הבילוי והפנאי, דרכי החינוך, סדרי השלטון, בירוקרטיה ועוד [...]. אין הוא מזדהה עם היישוב המתחדש בארץ ישראל, אלא דובר מתוך נקודת מבט של נביא זעם המטיף בשער כנגד הציבור. מטרת שיריו דתית היא: להחזיר בתשובה את תושבי הארץ ולקרוא תיגר על התרבות החילונית המטמאת את הארץ הקדושה. רוב יצירתו הספרותית היא אפוא מחאה נמרצת על מנהגי החברה החדשה בארץ ישראל וכנגד תהליכי החילון והמודרניזציה.

כמה מחיבוריו הם למעשה קונטרסים קטנים שספק אם הם יכולים להיקרא "חיבור". לא כל החיבורים שבידינו שלמים ורק לחלקם יש הקדמה. לכל קונטרס ניתן שם (ראה את דברי הרב יוסף קאפח שיובאו להלן), אולם לכמה חיבורים שונים לחלוטין יש שם זהה, כגון "קורא הדורות", "אור לישירים", "בי הילולא", "אוהל מועד" ועוד. כמו כן לצד זה יש חיבורים בעלי שם זהה ותוכן דומה. ספק אם

⁹ חוויית המפגש, עמ' 150–151. וראה עוד שם, עמ' 260–262.

ניתן לאפיינם כשני חיבורים שונים בעלי שם זהה או כשתי מהדורות שונות של חיבור אחד. ראה למשל את החיבור "יורה חטאים – פרקי בניס"¹⁰. רבי אברהם ערוסי השתדל להדפיס את חיבוריו ואף כתב איגרת שבה הוא מפרט ומתאר אותם ופונה אל נדיבים שיעזרו לו בהדפסתם.¹¹ במקום אחר נרכז את רשימת חיבוריו בצורה מסודרת – הן אלה שנדפסו והן אלה שטרם נדפסו, נסקור את תוכנם ונציין את מקורות כתבי היד שהיו לנגד עינינו.

ג. מכתב הרב יוסף קאפח

הרב יהודה רענן שעסק בדמותו של רבי אברהם ערוסי וראה את איגרתו הנ"ל בעניין הדפסת ספריו, פנה לרב יוסף קאפח כדי לקבל ממנו מידע על האיש ועל חיבוריו. את רוב דברי הרב קאפח ציטט הרב רענן במאמר שפורסם בכתב העת אפיקים.¹² מאחר שהמכתב לא הובא בשלמותו, מצאתי לנכון לפרסמו בשלמותו ככתבו וכלשונו.¹³

לק"י ה טו כסלו תשכ"ו

כבוד מר יהודה רענן נ"י

כנהר שלום

¹⁰ מהדורה אחת פורסמה על ידי רצהבי, יורה חטאים ובימים אלו שוקד ד"ר פלטיאל גיאת על ההדרת המהדורה הנוספת (גיאת, פרקי בניס) מתוך כתב יד שהיה ברשות הרב עזרא בן הרב חיים קורח וכיום הוא ברשות הרב פנחס קורח (ראה עליו לקמן). יש לציין כי כפי שסיפר לי הרב פנחס קורח, רצהבי לא ידע על קיומה של המהדורה הנוספת של החיבור "יורה חטאים – פרקי בניס" שברשותו ושמע עליה לראשונה מהרב פנחס עצמו. מאחר שרצהבי הכיר את כתב היד עוד כשהיה ברשות הרב עזרא קורח מתל־אביב (ואף הזכיר אותו), נצטרך לומר שהוא לא הבחין שמדובר במהדורה שונה לחלוטין מהמהדורה שהוא הדפיס.

¹¹ נדפסה בתוך: נחום, צהר, עמ' רפח-רצ.

¹² הרב רענן, ר"א ערוסי.

¹³ למכתב זה התוודעתי לראשונה על ידי הרב אברהם חמאמי שהכניסני לאוצר בית גנזיו וחשף בפניי את אוצרותיו הרוחניים. אולם ברוך ה' אשר לא השבית לי גואל, ואת המכתב בשלמותו קיבלתי בשמחה רבה מידידי ר' יוסי פרחי האוסף ואוצר את תשובות הרב יוסף קאפח ואף מוסרן בשמחה לכל החפץ לפרסמן. טוב עין הוא יבורך.

הספרים אשר הזכיר במכתבו הם חיבוריו של ר' אברהם ערוסי ז"ל. הוא היה שו"ב [=שוחט ובודק] בסוף ימיו בת"א. הוא היה אדם פקח אבל עני. שמות הספרים הם יותר גדולים מכפי שהם. הספר "קורא הדורות" נמצא בידי יוסף חסיד ואינו אלא ספורים שהאגדה והדמיון מרובים מאד בהם.¹⁴ וכבר הדפיס אחדים מהם חסיד בחוברת עם "קצת חנה" ו"קצת יוסף" ועוד. את הספר "בית הריאה" אמנם יש בו פירושים על הלכות שחיטה, ובסופו יש תרעומת על המצב בארץ ישראל ועל בנות ישראל הלובשות מלבושי פריצות ומתנהגות בשחצנות לעומת הצניעות בתימן. קונדרס זה היה בידי סוחר ספרים מירושלם¹⁵ שמו "יעקב כהן" שקנה אותו בפרוטות מתימני – לדבריו – בראש העין. ובגלל התקפותיו וקינוותיו על המצב המוסרי בארץ הצליח למכרו לתייר בארה"ב בכמה מאות ל". אלו ידע את זאת ר' אברהם ערוסי היה מוכר את עצמו פחות מסכום זה. דוגמה להספדיו של מחבר זה תוכל לראות בסוף ספר "איגרת בוכים".¹⁶ ר' אברהם ערוסי נפטר בת"א לפני כשמונה עשרה שנה.¹⁷

14 השווה את דברי הרב קורח ע' (איגרת, עמ' נ) במכתבו לסעיד יוסף נחום הלוי מיום ב' א' באייר [תרצ"ח, שם הוא מתייחס לחיים חבשוש בזו הלשון: "ענין חזיון חבשוש, אל תתענין בו יותר מדאי. הכלל שהיה הפקח בדורו, כל דבריו קלטם מן האויר מפי השמועה וסידרם בהשערה ודמיון [...]"]. ויש להעיר שבאיגרת הנדפסת השמיטו את שם הנמען, ואת שמו מצאתי בצילום העתק התשובה המקורית שקיבלתי מידידי יואל אושרי. מקורות נוספים המתייחסים לדברי חיים חבשוש תמצא אצל הרב יצחק הלוי א', איש ימיני, א, עמ' שט, הערה 1; הרב שלמה אכלופי, עיונים, עמ' רכ.

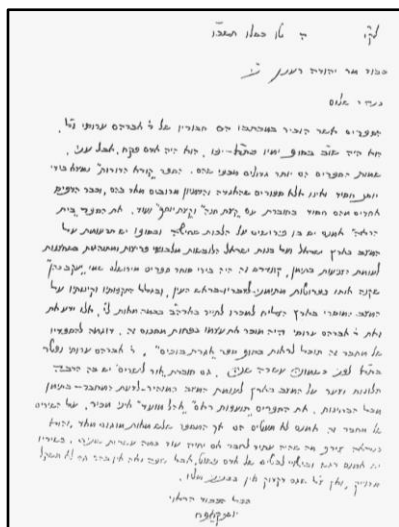
15 מירושלים. ראה גימאני, כתיב ירושלים. על מנהגו של הרב קאפח בכתיבת השם "ירושלם", ראה הרב חמאמי, שו"ת הריב"ד, עמ' 40, הערה 64; צדוק, לקח טוב, עמ' 177–178; פרחי, התמזגות, עמ' 120–121, הערה 17.

16 הרב קורח ש', איגרת בוכים. בסוף הספר בנספחות מופיעה "קינה מאת הרב אברהם ב"ר משה ערוסי ז"ל (אחת מעשר קינות שכתב המחבר על הרה"ג)".

17 זאת אומרת בסביבות שנת תש"ח. אולם כאמור לעיל פרטים אלו אינם נכונים. רבי אברהם ערוסי נפטר בפתח תקווה בשנת תרצ"ה.

גם חוברת "אור לישירים"¹⁸ יש בה הרבה תלונות וצער על המצב בארץ לעומת המצב המזהיר – לדעת המחבר – בתימן מכל הבחינות. את הספרים "תועפות ראם" "אהל מועד" איני מכיר. על השירים של מחבר זה אמנם לא מעטים הם אך המספר שלש מאות מוגזם מאד. והוא כנראה צירף מה שהיה עתיד לחבר אם יחיה עוד כמה עשרות שנים. בשיריו יש אמנם רגש וביטויי לבטים של אדם פשוט, אבל שפה נאה אין בהם גם לא משקל מדויק, ואין צ"ל [=צריך לומר] שגם דקדוק אין בבניני מליו.

בכל הכבוד הראוי יוסף קאפח

מכתבו של הרב יוסף קאפח לרב יהודה רענן, באדיבות ר' יוסי פרחי

אין כאן המקום לעסוק בחיבורים הנזכרים במכתב, אולם לעת עתה נסתפק בהערה אחת. הרב קאפח כתב על שירי הרב ערוסי: "המספר שלש מאות מוגזם מאד [...]". אולם זאת יש לדעת כי בשני הכרכים של הדיואן "שיר חדש" שכתב הרב ערוסי יש למעלה מ-300 שירים, וזה מבלי לצרף את עשרות השירים הפזורים בשאר ספרי הדיואן שהעתיק. יתרה מכך, גם בספר "תועפות ראם" על התורה שחיבר הרב ערוסי הוא כתב שירים בתחילת רוב פרשיות התורה כדרך שעשה רבי דוד עדני דרך קבע במדרש הגדול. דומני שאם נצרף את כל שירי הרב ערוסי הנמצאים בידינו נגיע אף ליותר מ-400 שירים.

¹⁸ בהנחה שאין לרבי אברהם ערוסי חיבור נוסף בשם "אור לישירים" מלבד שני פירושו הידועים לנו – האחד פירושו למסכת אבות והשני פירושו לספר "בית הראיאה", נצטרך לומר שנפלה טעות בדברי הרב קאפח, ויש לומר "אזהרות יגר שהדותא" או "יורה חטאים" – פרקי בנינים.

ד. שני הכרוזים שלפנינו

בידי הרב פנחס קורח נמצא כתב יד הכולל כמה חיבורים של הרב ערוסי שהועתקו בכתב ידו (אוטוגרפים).¹⁹ כתב יד זה היה בתחילה ברשות הרב עזרא בן הרב חיים קורח מתלאביב ונזכר אצל רצהבי.²⁰ תצלום כתב היד נמצא במכון לתצלומי כתב יד (להלן: מתכ"י), ושם צוין משום מה שהוא נמצא ב"אוסף עלי תימן" מס' 43, וצילומו במתכ"י PH 7386.

בין החיבורים שהועתקו בכתב היד שברשות הרב פנחס קורח מופיעים גם שני כרוזים. איננו יודעים מתי נכתבו הכרוזים, ולעת עתה איננו יודעים אם כרוזים אלו נדפסו ופורסמו ברבים על ידי הרב אברהם ערוסי או שמא הוא כתבם לעצמו. על כל פנים לפנינו שני כרוזים הכתובים בכתיבה רבנית מובהקת של תלמיד חכם הבקי במקרא ובספרות חז"ל. הכתיבה ברובה בנויה מפסוקים ומשברי פסוקים – חלקם הועתקו כלשונם וחלקם שונו והותאמו לעניין.

הכרוז הראשון נקרא "קול קורא ביראת הרוממות", והוא ממוען ל"קהילת קודש התימנים שבארץ ישראל" כמו שנכתב בו בפירוש פעמיים. מהכרוז הראשון עולה שרבי אברהם ערוסי היה מודאג מכך שבעתיד (עוד "עשר שנים או עשרים שנה") לא יהיה לבני תימן "לא מקדש ולא מגרש, ולא יודע דין איסור והיתר, ולא מוהל ולא שוחט ולא מנקר, ולא חזן להתפלל ולא קורא בספר תורה". הרב ערוסי מציע פתרון ייחודי כיצד נוכל להכשיר את הדור הבא של חכמי תימן. לפי דבריו יש למצוא שניים או שלושה תלמידי חכמים תימניים שייקחו על עצמם ללמד 70–80 ילדי חמד מוכשרים מילדי התימנים, ואלה יהיו הרבנים של הדור הבא.

לאחרונה מצאתי במחלקת הארכיונים של הספרייה הלאומית (ARC. 4⁰ 1487) שלושה מסמכים שמהם עולה שבעיה זו העסיקה עוד אישים בעדה בתחילת המאה

¹⁹ את הפירוש על פרקי אבות הנקרא "אור לישרים" ההדיר הרב פנחס קורח בעצמו (הרב קורח פ', אור לישרים). את החיבור "יורה דעה חטאים – פרקי בניס" נתן הרב פנחס לד"ר פלטיאל גיאת, ובע"ה הוא יראה אור בקרוב כמו שהזכרתי לעיל. את שאר החיבורים קיבלתי מהרב פנחס קורח, ולעת עתה ברצוני לפרסם שני כרוזים. כאן המקום להודות לכבוד הרב שהשאל לי את כתב היד ואף נתן לי רשות לפרסם את שני הכרוזים הללו. טוב עין הוא יבורך.

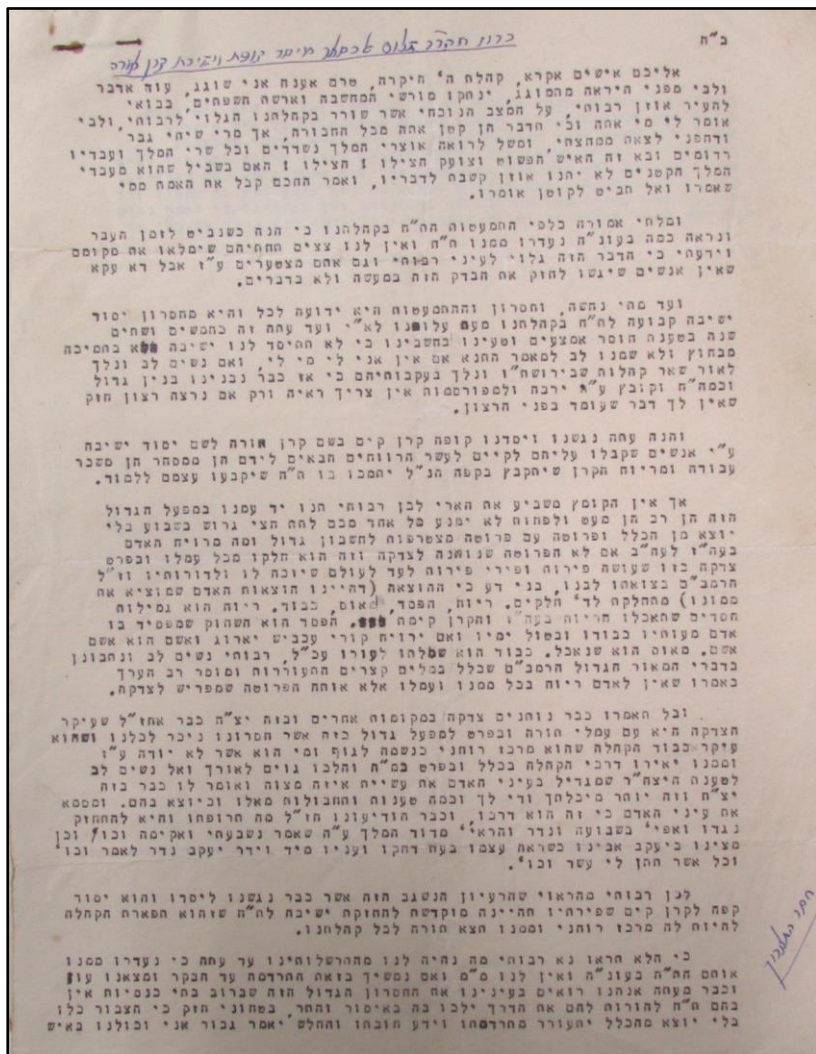
²⁰ ראה רצהבי, אוצר לה"ק, עמ' לד; הנ"ל, תורתן, עמ' צ; ועוד.

העשרים. האחד הוא מסמך מוקלד שכותרתו "הצעת הוועדה המכינה – חקת המועצה הדתית הארצית לעדת התימנים בא"י", ושם בסעיף גו נכתב: "להחזיק בידי חניכים בעלי כשרונות להשתלם בלמוד התורה למען יהיו גם בעתיד לעדה רבנים, מורי הוראות, שו"בים, מוהלים, דרשנים וחזנים". והשני, הוא כתב יד משנת תרפ"ד (1924) הסוקר ישיבה שהתקיימה בבית כנסת הגורל בירושלים בפרשת בשלח ושם נכתב: "דברנו על לימוד התורה אשר עליו העולם עומד וראינו לנחוץ לעורר את הקהל עליו [...], על כן ראו הקהל באותה שבת שהדבר נחוץ מאד להעמיד את הדבר על בסיס נכון וקיים להעמיד אנשים שיהיו לומדים ומתפתחים בלימוד התורה והקהל יעזור מצדו להם באיזה סך". והשלישי הוא כרוז שכתב הרב שלום כסאר (ראה בתמונה המצורפת בעמוד הבא).

מהמשך דברי רבי אברהם ערוסי נראה שתפקידם של הרבנים האלה לא יסתיים במתן מענה לציבור התימני בצורכי דת בתוך גבולות הקהילה התימנית בלבד. תפקידם יהיה גם להרים את קרן העדה התימנית מול רבני קהילות הספרדים והאשכנזים, בכך שיוכלו להשיב מלחמה כנגד הקמים עליהם, ואפילו יוכלו להשפיע על אחרים ולא להיות רק מושפעים. כדי שרעיון זה יהיה בר ביצוע מציע הרב ערוסי לגייס כספים מבני הקהילה התימנית.

הכרוז השני נקרא "מודעת זאת בכל הארץ", ואף שלא נכתב בפירוש למי הוא ממוען, מהקשר הדברים עולה שהוא נכתב לקהילת האשכנזים. הרב ערוסי מוכיח את האשכנזים על כך שהם שונאים את התימנים שנאת חנם. לדבריו האשכנזים מתפארים בכספם וביופיים כנגד העניות והשחרות של התימנים, ואף מפלים הם לרעה את העובדים התימנים. הרב ערוסי טוען שהתימנים יראי שמיים יותר מהאשכנזים,²¹ ואז הוא עובר ללב הבעיה שלשמה נכתב הכרוז – עניין השחיטה. לרב ערוסי חרה שהאשכנזים מפקחים על השוחטים התימנים, ואף החליטו ששחיתת התימנים פסולה. את חיצי זעמו הוא מפנה כלפי רב אחד שפסק שאת בשר הטרפה שעליו נאמר "לכלב תשליכון אותו" ניתן להביא לתימנים.

²¹ על עלינותם של התימנים על פני האשכנזים כתב הרב ערוסי בכמה מקומות. ראה למשל רצהבי, יורה חטאים, עמ' תד-תו.

כרוז הרב שלום כסאר, באדיבות מחלקת הארכיונים של הספרייה הלאומית

גם בכרוז זה מעלה הרב ערוסי רעיון לתחרות במלחמתה של תורה בין שלושה מרבני האשכנזים ובין שלושה מרבני התימנים. נושא הבחינה יהיה שאלות ותשובות מהש"ס, "ולעזוב דברי האחרונים". הרב ערוסי אף מוסיף שאם תהיה בעיית תקשורת בין האשכנזים לתימנים, יוכלו לקיים את ההתנצחות בכתיבה. השופטים יהיו רבני הספרדים, שכנראה לא תפסו צד בוויכוח.

אם נשווה בין שני הכרוזים מצד תוכנם, נראה שהכרוז הראשון הוא כרוז מעשי של חכם הרואה את הנולד, לעומת הכרוז השני שהוא כרוז פולמוסי ומתריס שנכתב מתוך כעס. אולם בסופו של דבר שני הכרוזים מעלים בעיה ורעיון יצירתי לפתרונה. רעיון שנוגע גם בפרטים הקטנים.

להלן נפרסם את שני הכרוזים כפי שיצאו מתחת יד המחבר. הנוסח הועתק בדיוקנות לרבות חסרות ויתרות ולרבות סימני הניקוד. בכתב היד יש שני קווים אלכסוניים הממוקמים מעל גובה השורה (כעין גרשיים גדולים) והם כנראה מציינים שיש להתייחס להמשך הציטוט. לתועלת הקורא הומרו קווים אלו לשלוש נקודות בתוך סוגריים מרובעים. ראשי תיבות לא ידועים פוענחו בסוגריים עגולים. בהערות ציינתי את מקורות הפסוקים, מימרות חז"ל והמליצות המשוקעות בטקסט.²² בדרך זו הוהדר גם תכנון ההפגנה המוזכר בסמוך.

ה. תכנון הפגנה של בני תימן

באוסף ר' שגיב מחפוד נמצא ספרו של הרב ערוסי "תועפות ראם". בין בתרי הספר היו דפים שונים בכתובת ידו של הרב ערוסי. בראש אחד הדפים נכתבה הכותרת "זהו סדר ההפגנה של התימנים" ומתחתיה נכתבו עשרה סעיפים. כמו בשני הכרוזים גם במסמך זה יש רעיון יצירתי להפגנה עדתית המתוכננת לפרטי פרטים. נראה שרעיון ההפגנה הוא להציג ולהמחיש את גזרת היתומים שנהגה

²² כדרך שההדיר יהודה לוי נחום את "קורא הדורות". ראה מיצירות, עמ' קיח-קנט. יש להזכיר את דעת מדינה (פרקי גניזה, עמ' 21) שהחיבור "קורא הדורות" שייך לסוג המחברות (מקאמות) ועל כן שיטת ההדרה זו עם ציוני מראי מקומות בלבד אינה מספיקה לדעתו.

בשלטון הזידי בתימן. משמעות גזרה זו היא אסלום בכוח של יהודים שהתייתמו מהוריהם קודם שהתבגרו וטרם נישאו.²³

הרב ערוסי כתב שצריך לגייס אנשים מכירים את הניב התימניהערבי ואלה יתחפשו לאימאם, לפמלייתו ולחייילו; להביא ילדים לבושים בבגדים סחבות כאילו הם יתומים הצועקים "לא ניתן הדת", כלומר, לא נמיר את דתנו; ולהביא נשים שיצעקו "בנינו, בנינו", ועוד ועוד.

על דאגתו של רבי אברהם ערוסי לעלייתם של עניי תימן ושל היתומים בתימן ועל השתדלותו להשיג להם רישיונות עלייה וסיוע כספי אנו למדים מאגרת ושלושה נספחים שהוא כתב לוועד הציוני, לשליח העלייה שמואל יבנאלי וליושב ראש הוועד הציוני.²⁴ מה שנוגע לענייננו הוא עניין שמד היתומים המופיע בנספח הראשון. ואלה דברי רבי אברהם ערוסי שם:²⁵

ויאמרו לי על מה [אתה] נאנח. ואומר: על כי באה שמועה. עמד המושל בן הכומר צורר היהודים [...] וקבץ שנים וארבעים תינוק ותינוקת להמיר דתם בעל כרחם, ובוכים ומזעקתם שמים נקרעה [...]. ועוד הגיענו כתב שבעיר בעדאן תפשו ח' ילדים להמיר דתם [...]. עתה לא אחים אנחנו? אי שמים, לא בני אב אחד אנחנו? כי ח"ו עוד מעט ונטמענו בין האומות. אל יאבד שבט א' [חד] מישראל [...].

נראה אפוא שתכנון ההפגנה במסמך שלפנינו הוא עוד חוליה בשרשרת פעילותו של הרב ערוסי בעבור עליית יתומי תימן לארץ ישראל והצלתם משמד. לא ייתכן שהתכנון היה לקיים את ההפגנה בתימן. מאחר שגזרת היתומים היא בעלת אופי דתי, אי אפשר לערער עליה לא בהפגנה ולא במשלחת אלא יש למצוא דרכים לעקוף אותה (על ידי נישואי היתומים, הברחתם לעדן, הלוויה מלאכותית²⁶

²³ ראה למשל מה שכתב על גזרה זו הרב יוסף שמן, בתוך: נחום וטובי, חיי התימנים, עמ' 268–269; חבשוש, השמד; עראקילורמן, אסלום בכוח; קלייןפרנק, היתומים מתימן; הרב קרץ ע', סערת תימן, עמ' צ, קנז–קנח; ועוד. סיכום עדכני של הספרות על גזרת היתומים בתימן בכלל ובצנעא בפרט ראה אצל ענזי, 'יהודי צנעא, עמ' 54–60.

²⁴ ראה רצהבי, תעודות ומקורות, עמ' 291–298.

²⁵ שם, עמ' 295–296.

²⁶ ראה למשל שושנה ימיני, בתוך: גברא, חיי היהודים, א, עמ' 467.

וכדו'). גם מבחינת המציאות בתימן, שהיא מדינת דת מוסלמית, הפגנה כזו לא תיתכן. אין יהודי שיסתכן ויתלבש כאימאם, ירכב על סוס עם סיף בידו וכדו'. הפגנה כזו תתפרש כמרידה.²⁷ מסתבר שההפגנה הייתה מתוכננת להיערך בארץ ישראל כדי לעורר את נדיבי הציבור ומנהיגיו להשתדל להעלות את היתומים ארצה. אולם לעת עתה לא ברור אם המסמך נכתב בתימן (כמו האיגרת ונספחיה) והיה אמור להישלח לארץ ישראל או שהוא נכתב כבר בארץ ישראל.

מסמך א: כרוז – קול קורא ביראת הרוממות

מי האזין לשמועתי.²⁸ מי חכם ויבן את זאת נבון וידעם,²⁹ שמעו כי נגידים אדבר ומ"ש [=ומפתח שפתי] מישרים.³⁰

ידוע מאמר הנביא ז"ל³¹ אל יתהלל חכם בחכמתו (זה שיודע בכל מלאכת מחשבת ומנהגי העולם וטבעו), ואל יתהלל הגבור בגבורתו (זה שיודע להיות סבל ונושא משאוי כבד או שהוא יכול להיות עורך דין ומנצח בתשובותיו), ואל יתהלל עשיר בעשרו (זה שיודע לישא וליתן בסחורה ומרויח ויודע לשונות וחשבונות). כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידוע אותי – המשכיל בד"ת [=בדברי תורה] להיות בקי בתנ"ך ומשנה וגמרא הלכות ואגדות, ויודע בדין איסור והיתר וה"ש ועט"ר [=והלכות שחיטה ושבעים טרפיות], ודין איסורי מלאכות ואיסורי מאכלות, ודיני גיטין וקדושין וכל דינים. לא יעצרנו גדר,³² וכל רז לא אניס ליה.³³ דאמינא

²⁷ על הפגנה בעניין אחר שנעשתה בתימן והמאסר שבעקבותיה, ראה ישעיהו, בית אבי; והשווה הרב יצחק לוי י', קורות הזמן, עמ' 52.

²⁸ על פי ישעיה נג, א. [במקרא נכתב "מי האמין לְשִׁמְעָתְנוּ", אולם את השימוש במילה "האזין" מצאנו גם בחמדת ימים למהר"ש שבזי פרשת עקב (עמ' רעט במהדורת חסיד) שכתב "כד"א מי האזין לשמועתינו", וכן כתב ר' יעקב ספיר, איגרת תימן השנית, מינץ תרל"ג, עמ' 27; וראה ישעיהו וולפסברג, "גישה דתית להבנת ההווה (מסה מתחום הפילוסופיה של ההיסטוריה)", תלפיות שנה ב חוברת א-ב (סיוון תש"ה), עמ' 219. הערת הרב אלישע חן.]

²⁹ על פי הושע יד, י.

³⁰ משלי ח, ו.

³¹ ירמיה ט, כב.

³² רבי שלמה בן גבירול בכתר מלכות.

³³ דניאל ד, ו.

לפועלא טבא איישר חיליה,³⁴ חילא דאוריתא, דהיא קיימא לעלם ולעלמי עלמא לבניהם אחריהם לדר ודר.³⁵

לידע ולהודיע ולהודע³⁶ לקה"ק [=לקהילת קודש] התימנים שבא"י [=שבארץ ישראל]

ולא נתן ה' לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע,³⁷ וטוב מעט להקשיב מהרבות בלא הקשיב.³⁸ דמלה בסלע משתוקא [בתריין].³⁹ דאיזהו חכם הרואה את הנולד.⁴⁰

וכבר אחז"ל [=אמרו חכמינו זיכרונם לברכה]⁴¹ דעתא קנית, מה חסרת. דעתא חסרת, מה קנית. ואתה⁴² תחזה מכל העם אנשי חיל (בעלי דעת) יראי אלהים (בעלי

³⁴ ילקוט שמעוני בא, יג. ויש להעיר ש"פועלא" היא מילה ארמית השאולה מהעברית ותרגומה הפועל, העובד. והיא נכתבה בוי"ו בילקוט שמעוני במשקל קוּטְלָא המשמש בין השאר כמשקל לבעלי מלאכה, כגון מוֹהָלָא (שבת דף קנו ע"א), מוֹכְסָא (שבת דף עח ע"ב), רוֹקְלָא (גיטין דף לג ע"א) ועוד, וגם כאן שגור בפינו פוֹעֲלָא. וכן הוא בתלמוד הבבלי, פוֹעֲלָא (בבא בתרא דף צא ע"ב), אֲנִי פוֹעֲלִי דימאי (עירובין דף סה ע"א). מליצה זו שגורה בלשונם של רבותינו בכלל וחכמי תימן בפרט, ובדרך כלל היא נכתבת בוי"ו כמתבקש. לא ברור מדוע נכתב בספר איש ימיני, ב, עמ' סה, הערה 19, שמטבע לשון זה נמצא במסמכים רבים (בחלקם בוי"ו וברובם בלא וי"ו) ונראה שנכון יותר לומר בלא וי"ו.

³⁵ תרגום: "שאומר אני לפועל הטוב יישר כוחו (כלומר, יתחזק כוחו), כוח התורה, שהיא קיימת לעולם ולעולמי עולמים לבניהם אחריהם לדור ודור". ויש להעיר שלמעשה הביטוי העברי "יישר כוחו" הוא בבואה [=תרגום שאילה, אך לא בדרך של שאילה ישירה, אלא בתרגומו של המונח לשפת היעד] של הארמית "איישר חיליה" מהשורש הארמי שר"ר או משורשו התנייני אש"ר.

³⁶ אבות ד, כב.

³⁷ על פי דברים כט, ג.

³⁸ על פי שולחן ערוך, אורח חיים, סימן א, סעיף ד: "טוב מעט תחנונים בכוונה, מהרבות בלא כוונה".

³⁹ מגילה דף יח ע"א, ופירוש המליצה: אם ערכו הכספי של דיבור הוא סלע, ערכה של השתיקה הוא שני סלעים. פתגם דומה מוכר היום (ומקורו כנראה בערבית): "אם דיבור שווה כסף, שתיקה שווה זהב". המילה "בתריין" אינה מופיעה בכתב היד ונראה שהיא נשמטה מהכתוב. הערת הרב פנחס קורח.

⁴⁰ אבות ב, ט.

⁴¹ במדרשים: מדרש תנחומא חקת ו; מדרש רבה ויקרא א, ו; במדבר יט, ג; קהלת ז, לב; ועוד. שם מופיע "דעת" ולא "דעתא".

חכמה) אנשי אמת (בעלי בינה) שונאי בצע (שהם ממעטים תאות העוה"ז [=העולם הזה]).

חכו חכו התימנים, כי למשך זמן מה עשר שנים או עשרים שנה, לא ימצא בעדת תימן שבא"י [=שבארץ ישראל] לא מקדש ולא מגרש, ולא יודע דין איסור והיתר, ולא מוהל ולא שוחט ולא מנקר, ולא חזן להתפלל ולא קורא בס"ת [=בספר תורה]. יען קראתי ותמאנו, נטיתי ידי ואין מקשיב.⁴³ אשרי המדבר על אוזן שומעת, ודי תשועה ברוב יועץ,⁴⁴ ושומע לעצה חכם,⁴⁵ שימו לבכם כל הק"ק [=הקהילת קודש] התימנים בא"י יע"א [=בארץ ישראל יעזרם אל]. אולי ואפשר ברצון הבורא לשמוע העצה הנועצה ותאמרו מה' יצא לתשועה לעזרת ה' בגבורים.⁴⁶

כי תבחרו לכם שנים שלשה רבנים מרבני תימן הבקיאים בש"ס ודיניהם, ודין גטין וקדושין, בח"ה [=בחושן המשפט],⁴⁷ ודין ה"ש ועט"ר [=הלכות שחיטה ושבעים טרפיות] וחלוקיהן, אשר יש להם כח להשפיע להקשות ולתרץ להוציא כל דבר דבור על אופניו וכל דין לאמתו, ברוב עמל ויגיעה בתורה. ולאסוף שבעים או שמונים או יותר מפרחי התימנים, בחורים אשר לא נשאו בעול, ולבם שלם, ובהם חשקה⁴⁸ ואהבה לזאת, והם כבר בקיאים בתנ"ך ומשנה וסברא, ובעלי בינה להבין להורותם ולחדדם וללמדם להקשות ולתרץ בכל דין ודין, להיות כל אחד ואחד מהם איש חרבו על יריכו,⁴⁹ משיבי מלחמה⁵⁰ נגד נגד.⁵¹ להרים קרן התימנים לדור ודור. דאיזה

42 כאן דורש את הפסוק שמות יח, כא.

43 משלי א, כד.

44 על פי משלי יא, יד; שם כד, ו.

45 משלי יב, טו.

46 שופטים ה, יג.

47 כוונתו לרבנים הבקיאים גם בשאר חלקי השולחן ערוך. קודם דיבר על אבן העזר (גיטין וקידושין), ומייד לאחר מכן מדבר על יורה דעה (הלכות שחיטה ושבעים טרפיות). הערת הרב אלישע חן.

48 חשקה – התלהבות, חיבה, תשוקה. ראה רצהבי, אוצר לה"ק, עמ' 105.

49 שמות לב, כז; שיר השירים ג, ח.

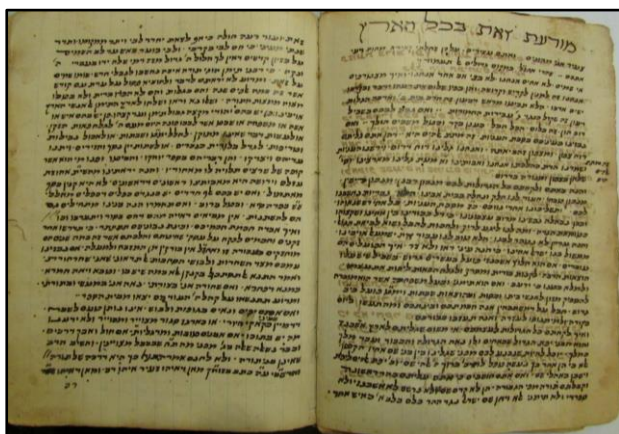
50 ישעיה כח, ו.

51 אם תיבת "נגד" לא נכפלה בטעות, צריך לומר שכפלה כדי לחזק העניין ותוקפו, ששיבו מלחמה כנגד בחוזק ובכוח. הערת הרב אלישע חן.

יותר טוב, שיהיו משפיעים או נשפעים. בינו נא זאת⁵² כל בעל שכל וחכמה, כי זה להנאתכם ולטובתכם עד עולם.

ואין צבור עני להשלים שכר מורי הוראות. כי לא יחסר בת"א [=בתל-אביב] לבדה כשלוש אלפים ויותר תימנים, וכנגדם בירושלים. הלא יוכלו להחליט על כל איש ומשפחה א' [חד] גרוש בשבוע תרומה לה'. וזה גלוי ומפורסם להרמת קרנם של תימנים.⁵³ לבניכם אחריכם לחקת משפט לדורותיכם ודי למבין לדעת מוסר השכל.⁵⁴

מסמך ב: [כרוז –] מודעת זאת בכל הארץ

כרוז "מודעת זאת בכל הארץ" בכתיבת הרב אברהם ערוסי באדיבות הרב פנחס קורח

צעיר אני מהונים ואתם עשירים, על כן זחלתי ואירא מחות דעי אתכם.⁵⁵ שהרי אחז⁵⁶ במקום גדולים אל תעמוד. אי שמים לא אחים אנחנו לא בני אב אחד אנחנו,⁵⁷ ואין מצטרפים אנחנו זה למנין לקדיש וקדושה, והן פיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו

52 תהלים נ, כב.

53 נראה שיש לנקד שֶׁל תימנים. כלומר, של התימנים.

54 על פי משלי א, ג.

55 על פי איוב לב, ו.

56 אין זו מימרת חז"ל אלא זהו מקרא מפורש במשלי כה, ו. והשווה לזה את לשון המשנה באבות (ד, יט): "שמואל הקטן אומר, בנפל איבך אל תשחמ ובכשלו אל יגל לבך (משלי כד, יז)", וראה מה שפירשו המפרשים שם.

57 תענית דף יח ע"א.

ישים ארבו.⁵⁸ הלא תביטו מראש, דבעון זה חרב בית ב' וארכה הגלות, דעון זה שקול כנגד ג' עבירות החמורות. ואם גבה לבבכם בשביל רוב הון, זה כלום. הכל הבל.⁵⁹ כענן בקר וכטל משכים הולך.⁶⁰ ואם נבזינו בעיניכם⁶¹ בסבת העניות, זה מתת אלהים היא.⁶² דהן אתם גליתם רוח צפון, ומצפון זהב יאתה.⁶³ ואנחנו גלינו רוח דרום, וירשנו העניות, ושמרנו הדת כהלכתו אנחנו ואבותינו ו"א [=ואבות אבותינו] מעת גלינו מארצינו. וסי' [מניך], שלחן בצפון ומנורה בדרום.⁶⁴

והנה באתם ולקחתם כל הגדולות לכם.⁶⁵ מנכון רבנן, מנכון רישין, מנכון טבחי.⁶⁶ העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו. הלא נכריות נחשבנו לכם.⁶⁷ ותשליכנו אחרי גווכם.⁶⁸ כ"ז [=כל זה] מסבת העניות. כל אחי רש שנאוהו.⁶⁹ ובכן נבהלה נפשינו מרוב עצבוננו. כי דל כבודינו בין אחינו, ושקצוהו כטומאת הנדה.⁷⁰ ומה לנו ליגע לריק ולחכות להבל ושוא לביאת הגואל, והנה עדיין לא נטהר לבנו. הלא טוב לנו עבוד את ישמעאל אויבנו ממשול בנו ישראל אחינו. כי הנה עיני ראו ולא זר⁷¹ איך הפועלים הם עובדים. אם הוא חלוץ אשכנזי – פועל בעשרים גרוש, בשביל שיש עליו הוצאות הרבה, לקנות בורית ומסרק ולגלח הפאות ליפות את עצמם, ולמלא בטנו כי ירעב. ואם הוא תימני ובעל משפחה אשר הוא מוכרח להספיק מזון לאנשי ביתו וכסות והוצאות שבתות וימ"ט [=וימים טובים] – פועל ב"ב גרוש.

58 ירמיה ט, ז.

59 מטבע לשון החזור כמה פעמים בספר קהלת. ראה למשל קהלת א, ב; א, יד; ב, יא; ועוד.

60 הושע ו, ד.

61 על פי איוב יח, ג.

62 קהלת ה, יח.

63 איוב לז, כב.

64 יומא דף כא ע"ב, בבא בתרא דף כה ע"ב, ועוד.

65 על פי תנחומא קרח ז.

66 תרגומו: "מכם רבנים, מכם ראשים, מכם טבחים (כלומר שוחטים)".

67 על פי בראשית לא, טו.

68 על פי מלכים א יד, ט; ישעיה לח, יז; ועוד.

69 משלי יט, ז.

70 על פי תחנון לשני וחמישי.

71 איוב יט, כז.

חבל על דמשתכחין.⁷² אנה חכמתכם ובינתכם,⁷³ ומה תעשו ליום פקודה ולמי תנוסו לעזרה ואנה תעזבו כבודכם.⁷⁴

ואיך לקחתם כל הגדולות לעצמכם. אי משום שגליתם לארץ אשכנז, והוא מבני יפת הגדול שבאחים, ולו נאה הגדולה והכבוד, ועבד מלך כמלך,⁷⁵ יוכל להיות שנכנע לכם מפני שגלינו בין בני שם אחיו הקטן. אלא כי הן אחר כך נעשה טפל לו, דכ' [תיב] ברוך ה' אלהי שם,⁷⁶ וכ' [תיב] יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם.⁷⁷ ואם אתם חושבים כי אתם עליכם בהר ראשונה וקבלתם תורה מפי הגבורה, הן לא קדם שם ולא נרשם לא אשכנזי ולא ספרדי ולא תימני, אלא ויחן שם ישראל נגד ההר, כלם בלב א' [אחד] כאיש אחד.⁷⁸

זאת ועוד רעה חולה,⁷⁹ כי אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו,⁸⁰ ותדד שנתי מעיני,⁸¹ כי חם לבי בקרבי,⁸² ולבי בוער כאש עד לב השמים⁸³ על בזיון קדשים. דאין לך חלול ה' גדול מזה, דמי שלח ידו בעבדי ה' ונקח.⁸⁴ כי רבני תימן הוגי תורה איכה נחשבו לנבלי חרש.⁸⁵ שומו שמים על זאת.⁸⁶ ומדוע לא יראתם לדבר⁸⁷ ולהוציא

72 על פי סנהדרין דף קיא ע"א. ותרגומו: "חבל על הנמצאים", וכוונתו שהדור הקודם היה טוב יותר.

73 על פי דברים ד, ו.

74 ישעיה י, ג.

75 שבועות דף מז ע"ב.

76 בראשית ט, כו.

77 בראשית ט, כז.

78 רש"י שמות יט, ב.

79 על פי קהלת ה, טו.

80 איוב לז, א.

81 בראשית לא, מ.

82 תהלים לט, ד.

83 על פי דברים ד, יא.

84 על פי שמואל א כו, ט.

85 איכה ד, ב.

86 ירמיה ב, יב.

87 במדבר יב, ח.

פסול על עדת עם קודש אשר זה כמה אלפים שנה והם בגלות, והם לא הפרו ברית⁸⁸ ולא בטלו מצוה ממצות התורה. ושאלו נא וראו⁸⁹ ושלחו לארץ התימן אל אנשי הארץ אויבינו פן יש בהם יהודי מקצה גבול תימן ועד קצהו, פן יש בהם איש או אשה או משפחה או שבט אשר לבבו פונה היום מעם ה'⁹⁰ לגלח פאות הזקן או לעשות דבר שאינו מתוקן, לחלל ימ"ט [=ימים טובים] ושבתות, או לאכול נבילות וטריפות, לגדל בלורית כנכרים, או לשתות יין נסך וחזירים. ויתנו עדיהם ויצדקו,⁹¹ והן דבריהם בספר יוחקו.⁹² והביטו ופנו מי הוא אשר קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו.⁹³ והנה יראתינו מהשי"ת [=מהשם יתברך] אחוזת עולם וירושה היא מאבותינו ראשונים דראשונים. לא היא קנין כסף מאתמול. ואם יש בכם אלף חרדים, יש כנגדם כפלים דכפלים מחללי ש"ש [=שם שמיים] בפרהסיא, ובטל ברוב. ואם תאמרו הנה בנינו מתחילים גם הם להשתנות, אין מביאים ראייה מהם, דהם בסוד ויתערבו וכו'.⁹⁴

ואיך אבדה חכמת חכמים ובינת נבונים תסתתר,⁹⁵ כי תדרשו אחר זקנים וחכמים לפקח על עסקי שחיטתם והלכתם, אשר זה כמה שנים הם מוחזקים בעבודה זו, ואחז"ל אין בודקין מן המזבח ולמעלה.⁹⁶ אם נבזינו עמכם מצד השחרות ולבושי הסחבות, אל תראוני שאני שחרורת.⁹⁷ ואמר התנא, אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו.⁹⁸ וטבא ויאה חמרא במנא דפחרא.⁹⁹ ואם שחורה אני בצורת,

- 88 על פי ישעיה כד, ה.
- 89 על פי ירמיה ל, ו.
- 90 על פי דברים כט, יז.
- 91 ישעיה מג, ט.
- 92 על פי איוב יט, כג.
- 93 יומא דף כב ע"ב.
- 94 תהלים קו, לה.
- 95 על פי ישעיה כט, יד.
- 96 משנה קידושין ד, ה.
- 97 שיר השירים א, ו.
- 98 אבות ד, כ.
- 99 על פי תענית דף ז ע"א.

נאה אני במעשי ובתורת¹⁰⁰. ומדוע תתנשאו על קהל ה'¹⁰¹. העוד הם יצאו מבית הספר.

ואם אתם יפים ונאים בגופות ולבוש, אינו נותן טעם לשבח, דדמין בעיני כקאקי חירי¹⁰², או כארגז סגור מצוייר ומכויר, ולא ידענו מה יש בתוכו, אם אבנים טובות ומרגליות אם חול ואבק דרכים. וכבר נשאלה שאלה בג' [=בשלישית]¹⁰³ מפני מה ת"ח [=תלמידי חכמים] שבבבל מצויינין, והשיב הרב שאינן בני תורה. ולא לחנם אמר התנא כך היא דרכה של תורה [...]¹⁰⁴. והרשב"י ע"ה [=והאלוהי רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום] כתב בזוה"ק [=בזוהר הקדוש] מאן דאיהו זעיר איהו רב. ומאן דאיהו רב איהו זעיר¹⁰⁵. ואיך ומה¹⁰⁶.

כי אלי דבר יגונב ותקח אזני שמץ מנהו¹⁰⁷. כי הסכימו הרבנים בהחלט הממשלה כי שחיתת התימנים ובשרם כבשר נבילות וטריפות. מי שמע כזאת. הייטב בעיני ה' לעשות את כל התועבה הרעה הזאת. העל אלה לא יפקד בם. אם בגוי אשר כזה [...]¹⁰⁸. איך לא יראו אלהים¹⁰⁹ לפסול אום קדושה יותר ממאת אלף איש. הלא יפנו אל אחיהם וקרוביהם, ודי לקשט את עצמם¹¹⁰ אשר השחיתו והתעיבו¹¹¹ והרבו

100 על פי שמות רבה מט, ב.

101 במדבר טז, ג.

102 ברכות דף כ ע"א; כתובות דף פה ע"א; ועוד. ופירושו, אווזים לבנים.

103 בשלישית. כלומר השאלה השלישית שנשאלה בגמרא שבת דף קמה ע"ב. השאלה הראשונה הייתה מפני מה עופות שבבבל שמנים, והשאלה השנייה הייתה מפני מה מועדים שבבבל שמחים.

104 אבות ו, ד. המשך לשון המשנה הוא הנדרש לענייננו: "פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל" וכו'. בזה הוא משיב מפני מה התימנים נראים כך.

105 זהר, א, דף קכב ע"ב; ג, דף קסח ע"א.

106 לא ברור ההקשר.

107 איוב ד, יב.

108 ראה ירמיה ה, ט; ה, כט; ט, ח. גם כאן כוונתו להמשך הפסוק: "לא תתנקם נפשי".

109 תהלים נה, כ.

110 על דרך דברי ריש לקיש (בבא מציעא דף קז ע"ב; בבא בתרא דף ס ע"ב; ועוד): "קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים". כלומר, קודם דאג לתיקון עצמך. ויש להעיר, שאף כשנכתב "קשט" בבניין קל, מנהגו לנקד "קֶשֶׁט" בבניין פיעל.

עשות רשע¹¹² בארץ הקדושה, בסוד ותבואו ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה.¹¹³

גם רב של ראשון לציון פער מפיו בעת שנמצאת הבהמה טריפה, אמר: זאת אסורה לאשכנזים ומותרת לתימנים. כי יסכר פי דוברי שקר.¹¹⁴ תאלמנה [...] הדבורות על צדיק [...] ¹¹⁵ האם חֶשְׁבֵנו ככלבים נגדו, דכ' [תיב] ובשר בשדה טריפה ל"ת [=לא תאכלו] לכלב ת"א [=תשליכון אותו].¹¹⁶ שלייתא דאמיה בפומיה.¹¹⁷ אם זה רב, אל ירבו כמותו בישראל.¹¹⁸

אבל זאת העצה היעוצה¹¹⁹ לכבות אש הכעס ואש המחלוקת, כי קנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם.¹²⁰ ולהסיר האיבה מלבם, פן יפגעו בהם אנשים מרי נפש.¹²¹ יבחרו להם האשכנזים ג' אנשי חיל אזורי חרבות, גבורי כח, איש חרבו על ירכו¹²²

111 תהלים נג, ב.

112 משלי טז, יב.

113 ירמיה ב, ז.

114 תהלים סג, יב.

115 תהלים לא, יט. גם כאן החסיר את הלשונוות החרפים שבפסוק: "תאלמנה שפתי שקר הדבורות על צדיק עתק בגאווה ובוז".

116 שמות כב, ל.

117 תרגומו: "שליית אמו בפיו". נראה שהוא על פי תנחומא עקב ו: "נוח לו שנהפכה שלייתו על פניו", כלומר עדיף שלא היה נברא. [וראה גם שבת דף קלד ע"א: "ואמר אביי אמרה לי אם, האי ינוקא דקטין ליתו לסילתא (בעין יעקב – "שלייתא") דאימיה" וכו'. ואולי מה שבא לומר כאן הוא בלשון זלזול שהוא קטן – דק ורזה. ואף בלא מאמר הגמרא, כוונתו לומר שעוד שליית אמו בפיו כמו "עוד לא ניגב את החלב משפתי", להראות שהוא קטן וחסר הבנה. הערת הרב אלישע חן.]

118 על פי תענית דף כ ע"ב. אומנם חלילה לומר שהרב באמת סבר שיש להאכיל לתימנים הטֶרְפוֹת. מסתבר שאותו הרב התכוון שבמקרים שיש בעיה הלכתית בבהמה והאשכנזים מחמירים והתימנים מקילים, אז הבהמה אסורה לאשכנזים ומותרת לתימנים. וידוע שהאשכנזים משתמשים במילה "טֶרְפָּה" [=טֶרְפָּה] במשמעות של "אסורה" ולא דווקא במשמעות של טרפה. הערת הרב עזרא קורח.

119 ישעיה יד, כו.

120 משלי ו, לד.

121 על פי שופטים יח, כה.

122 שמות לב, כז; שיר השירים ג, ח.

וחרב פיפיות בידם,¹²³ הרים הגבוהים שמעניקים חמה בקומתן.¹²⁴ ונשפטה יחד¹²⁵ להלחם במלחמתה של תורה בשאלות ותשובות מהש"ס, שהיא מקור מים חיים אשר מימיו משקה כל הפרדס.

והתימנים ג"כ [=גם כן] יבחרו ג' אנשים נגד השלשה, מדלת הארץ, לבושי בגדי הסחבות אשר הם בעיניהם כחגבים,¹²⁶ והקדישו חודש או ב' חדשים, כי לא דבר רק הוא,¹²⁷ כי ארכה מארץ מדה [...],¹²⁸ בשאלות ותשובות מהש"ס, ולעזוב דברי האחרונים ולשאוב ממקור מעין מים חיים היוצא מירושלים.¹²⁹ ואם אלו לא יבינו דברי אלו, הנה יש חבר טוב הקולמוס¹³⁰ לכתוב אשורית. זה יכתוב שאלתו וזה יכתוב תשובתו בכתב. וכהאיי גוונא¹³¹ יעשו אלו לאלו עד משלם הזמן, וימסרו כלם לחכמי ספרד ויכיוחו בין שניהם. ואם תסיר האיבה, והיו לאחדים.¹³² ומאן דנסב כדון אנן ידעי דאיהו נוצח.¹³³ ואמינא לפועלא טבא איישר חיליה חילא דאוריתא,¹³⁴ כי לא בכח יגבר איש.¹³⁵ ובעל הקול נוצח.¹³⁶ והקול קול יעקב, כי בעת שהקול קול יעקב אין הידים ידי עשו.¹³⁷ וכ"ל¹³⁸ [=וכן להיפך].

- 123 תהלים קמט, ו.
- 124 סוטה דף לד ע"ב.
- 125 ישעיה מג, כו.
- 126 על פי דברים יג, לג.
- 127 דברים לב, מז.
- 128 ורחבה מני ים – איוב יא, ט.
- 129 על פי זכריה יד, ח.
- 130 על דרך מה שאמרו במליצה "יִקְנֶה לָךְ חֵבֶר", שהקנה ישמש לאדם חבר.
- 131 כלומר, כגון זה.
- 132 יחזקאל לז, יז.
- 133 מנורת המאור, פרק קמו. ותרגומו: "ומי שנטל כידון, אנו יודעים שהוא מנצח".
- 134 ראה לעיל.
- 135 שמואל א ב, ט.
- 136 פתגם שגור, וראה רצהבי, אוצר לה"ק, ערך 'קול', עמ' 245 שהביא זאת משמו של רבי אברהם ערוסי בדיואן שיר חדש.
- 137 על פי בראשית רבה סה, כ.
- 138 נראה שכך יש לפענח את כתב היד, ושמא נכתב וה"ל, ואז יש לחפש לו משמעות.

מסמך ג: זהו סדר ההפגנה של התימנים

- א' יבחר אמאם במלבושיו, בסוס לרכוב כמותו, וסיף בידו, ושמי' [ה]¹³⁹ טובה, ועבד לילך נגדו, ומקל על כתיפו כמו נשק.
- ב' לבחור ז' ח'¹⁴⁰ מלובשים כקצינים, אנשי משמעתו,¹⁴¹ לדון דינים.
- ג' לבחור חמשים אנשים סריסים ומקלות גדולות¹⁴² על כתפיהם כמו נשק, ולדבר כמותם.¹⁴³
- ד' לבחור עשרים אנשים נושאים חבלים על כתפיהם ומקלות להכות ולקשור בהנתן דת.¹⁴⁴
- ה' לקבץ ילדים וילדות בבלואי סחבות כאלו הם יתומים, ברעש, והם צועקים: "לא ניתן הדת".¹⁴⁵
- ו' לקבץ נשים צועקות: "בְּיָנוּ בְּיָנוּ", והסריסים מאיימים עליהם¹⁴⁶ בנשקים.
- ז' לקבץ זקנים לרוב, ולקשור אותם בחבלים, ויתר העם לצעוק אחריהם להרעיש.
- ח' להעמיד מנהלים¹⁴⁷ ללמדם לעשות כְּסֵדֶר, כדי שיהיה לְדָבָר חן.
- ט' ואם עוד יוסיפו על המספרים הנז"ל [=הנזכרים לעיל] כָּלֵם, אזי יוסיפו חמלה, דמעלין וכו'.¹⁴⁸

¹³⁹ ושמייה. כלומר שמייה. שכן מנהג האימאם שבשעה שהיה יושב לקבל קהל בחצר ארמונו היה אחד מאנשיו מחזיק לו את השמייה כמו ששמעתי מר' מרדכי יצהרי. על קבלת הקהל ראה למשל הרב קאפח, הליכות תימן, עמ' 290–291. את תמונתו של צומצאם עבדו של האימאם תמצא אצל שער, צנעא וסביבתה, עמ' 145, תמונה מס' 298.

¹⁴⁰ שבעה או שמונה אנשים.

¹⁴¹ נראה שבתחילה כתב "משמרתו" ותיקן ל"משמעתו".

¹⁴² צ"ל גדולים. הסיומת "ות" היא גרירה מהמילה "מקלות" הסמוכה לה, והשווה לזה את הצירוף "מאכלות אסורות" במקום "מאכלות אסורים".

¹⁴³ ראה סעיף י.

¹⁴⁴ כלומר, בהינתן האות.

¹⁴⁵ כלומר, לא נסכים להמיר את דתנו.

¹⁴⁶ צ"ל עליהן, כלומר על האימהות.

¹⁴⁷ כלומר, אנשים שיפקחו על כל הסדר הזה.

¹⁴⁸ דמעלין בקודש ואין מורדין (שבת דף כא ע"ב).

מדינה, פרקי גניזה	שלום מדינה, "פרקי גניזה", אפיקים פ (אדר תשמ"ג), עמ' 21, 24.
נחום, מיצירות	יהודה לוי נחום, מיצירות ספרותיות בתימן , תל־אביב תשמ"א.
נחום, מכמנים	-----, מכמנים מחשיפת גנזי תימן , תל־אביב תש"ן.
נחום, צהר	-----, צהר לחשיפת גנזי תימן , תל־אביב תשמ"ו.
נחום וטובי,	יהודה לוי נחום ויוסף [יובל] טובי, "קונטרס 'חיי התימנים' לרבי יוסף שמך", בתוך: ישראל ישעיהו ויוסף [יובל] טובי (עורכים), יהדות תימן – פרקי מחקר ועיון , ירושלים תשל"ו, עמ' קטו–קמג. [נדפס שוב בתוך: יוסף [יובל] טובי (עורך), תולדות יהודי תימן מכתביהם , ירושלים תש"ס, עמ' 253–281].
ענזי, יהודי צנעא	מנשה ענזי, "יהודי צנעא בעידן של תמורות, דיון היסטורי במרחב הציבורי: מהכיבוש העת'מאני ועד עלייתם לישראל, 1872–1950", עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים תשע"ב.
עראקיקלורמן,	בת ציון עראקיקלורמן, "אסלום בכח של יתומים בתימן – תגובת היהודים ודפוסי התנהגות של מוסלמים", פעמים 62 (תשנ"ה), עמ' 82–110.
אסלום בכוח	אביבה קליין־פרנקה, "היתומים מתימן ועלייתם לארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי – אנטומיה של פעולת הצלה", בתוך: הרב שלום גמליאל ואחרים (עורכים), ארחות תימן , ירושלים תשמ"ד, עמ' 85–111.
קליין־פרנקה,	
היתומים מתימן	יוסף פרחי, "התמזגות בין־עדתית – מגנזי הרב יוסף קאפח", תהודה 32 (תשע"ז), עמ' 115–123.
פרחי, התמזגות	טוב צדוק, לקח טוב , קריית־אוננו תשע"ה.
צדוק, לקח טוב	הרב יוסף קאפח, הליכות תימן , ירושלים תשמ"ז.
קאפח, הליכות תימן	הרב עמרם קורח, "אגרת הרב עמרם קרח לא"י", בתוך: הרב צפניה שרעבי (עורך), ספר נרות זכריה , בני־ברק תש"ן, עמ' נב–נג.
קורח ע', איגרת	

קורח פ', אור לישרים	הרב פנחס קורח, "פרקי אבות עם פירוש אור לישרים מאת הרה"ג אברהם ערוסי ע"ה", בתוך: הרב שלמה מידני (עורך), נר יאיר , בני-ברק תשנ"ו, עמ' יא-עג.
קורח ש', איגרת בוכים	הרב שלום קורח, איגרת בוכים , בית-שמש תשכ"ג.
רענן, ר"א ערוסי	הרב יהודה רענן, "ר' אברהם ערוסי", אפיקים כג (ניסן ה'תשכ"ח), עמ' 12.
רצהבי, אוצר לה"ק	יהודה רצהבי, אוצר לשון הקדש שלבני תימן , תלאביב תשל"ח.
רצהבי, במצור ובמצוק	-----, "במצור ובמצוק (לפרשת הרעב האחרון בשנים תרס"ג-תרס"ה)", בתוך: יהודה רצהבי (עורך), בואי תימן - מחקרים ותעודות בתרבות יהודי תימן , תלאביב תשכ"ז, עמ' 67-102.
רצהבי, גלות מוזע	-----, "גלות מוזע", ספונות - ספר שנה לחקר קהילות ישראל במזרח ה (תשכ"א) , עמ' שלט-שצה.
רצהבי, הפולקלוריסטן	-----, "ר' אברהם ערוסי הפולקלוריסטן של תימן", ידע עם ט (תשכ"ד) , עמ' 127-131.
רצהבי, יורה חטאים	-----, "יורה חטאים' לרבי אברהם ערוסי", אסופות - ספר שנה למדעי היהדות ח (תשנ"ד) , עמ' שצט-תכג.
רצהבי, תורתן	-----, תורתן שלבני תימן , קריית-אוננו תשנ"ה.
רצהבי, תעודות ומקורות	-----, "תעודות ומקורות", בתוך: יהודה רצהבי (עורך), בואי תימן - מחקרים ותעודות בתרבות יהודי תימן , תלאביב תשכ"ז, עמ' 187-338.
שלמה אכלופי, עיונים	הרב אלמוג שלמה אכלופי, "עיונים במשנת רבינו יחיא יצחק הלוי זצוק"ל", נחלת אבות ב (תשע"ד) , עמ' רח-רכג.
שלמה אכלופי, שערי שלמה	-----, שערי שלמה - אוצר כתבי יד במדרש בהלכה ובאגדה , ירושלים תשס"ה.
שער, צנעא וסביבתה	יוסף שער (עורך), צנעא וסביבתה - בצילומי יחיאל חייבי , תל-אביב תשנ"ט.